

Сяргей НОВІКАЎ

НАВУКОВАЯ
РАСПРАЦОЎКА
МАТЭРЫЯЛАЎ
КАЛЕКЦЫІ
«АЛЕКСАНДРЫЙСКІХ»
МІКРАФІЛЬМАЎ —
АКТУАЛЬНАЯ
ЗАДАЧА
АЙЧЫННАЙ
ГІСТАРЫЯГРАФІІ

Прапанаванае аўтарскае даследаванне скіравана на знаёмства з пакуль што малавядомай для айчыннай гістарыяграфіі дакументальнай крыніцай, якая мае назву «александрыйскія» мікрафільмы ці «александрыйская» плёнка. Беларускі даследчык ваеннай гісторыі А.М.Літвін у 1999 г. адзначаў, што «да цяперашняга часу вялізная маса крыніц яшчэ не ўвайшла ў навуковы абарот і ёсць яшчэ цэлыя масівы, якія фактычна не закраналі даследчыкі»¹.

НОВІКАЎ Сяргей Яўгенавіч нарадзіўся ў в. Радзіца Крупскага р-на Мінскай вобл. У 1980 г. скончыў гістарычны факультэт Мінскага педагагічнага інстытута імя М.Горскага. Кандыдат гістарычных навук, дацэнт. Цяпер працуе загадчыкам кафедры гісторыі і беларусазнаўства Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта. Займаецца даследаваннем эканамічнай гісторыі Беларусі перыяду германскай акупацыі падчас Вялікай Айчыннай вайны.

Аўтар вучэбна-метадычнага дапаможніка «Курс беларусазнаўства» (Мн., 1998), манаграфіі «Эканамічная палітыка нацысцкай Германіі ў Беларусі 1941—1944 гг.: агляд крыніц і германскай гістарыяграфіі 1990-х гадоў» (Мн., 2002).

Гэта ў значнай меры тычыцца і «александрыйскіх» мікрафільмаў — мікракопій нямецкіх трафейных дакументаў, арыгіналы якіх зберагаліся ў г. Александрыя (ЗША). Такую назву першым у айчыннай гістарыяграфіі вызначае С.У.Жумар². Аднак, каб мець больш поўную карціну, якая б адпавядала ўсім акалічнасцям гісторыі ўзнікнення самой назвы, трэба звярнуць увагу на некаторыя аб'ектыўныя факты.

На наш погляд, не толькі сваю назву, але і сваё паходжанне мікрафільмы бяруць, хутчэй за ўсё, ад Александрыі — прыгарада сучаснага Вашынгтона, куды пасля другой сусветнай вайны былі вывезены трафейныя нямецкія дакументы. Пацвярджэннем гэтаму з'яўляюцца даты, якія сустракаюцца на плёнках пры іх тэхнічнай і архіўнай апрацоўцы. У ЗША прадугледжвалася правядзенне грунтоўнай работы па апрацоўцы розных матэрыялаў, актаў, спраў Трэцяга рэйха, асобных партыйных і дзяржаўных устаноў, асабістых фондаў рэйхсміністраў і г. д. Пра значнасць распачатай за акіянам навуковай працы сведчыць узровень, на якім прымаліся рашэнні аб тэматычнай сістэматызацыі, навуковай апрацоўцы і сервіснай падрыхтоўцы дакументаў. У ЗША гэтым непасрэдна займаліся Амерыканскі камітэт па вывучэнні дакументаў вайны, Нацыянальны архіў, Цэнтр архіўнага сервісу. Але галоўную ролю адыгралі члены Амерыканскай асацыяцыі гісторыкаў. Менавіта імі і была распрацавана структура саміх мікрафільмаў, форма тэхнічнай і навуковай апрацоўкі, уліку і інш.

Сярод непасрэдных выканаўцаў, якія да пачатку 1960-х гг. праводзілі работу па перазняцці (мікракапіраванні) трафейных архіўных дакументаў, важнае месца займае служба архіўнага сервісу. У выніку мэтанакіраванага тыражавання арыгінальных крыніц трафейным нямецкім дакументам было накіравана вярнуцца ў ФРГ, ГДР і іншыя еўрапейскія краіны.

«Патсдамская» плёнка стала асновай для камплектавання фондавых калекцый мікрафільмаў у краінах былога СССР, у тым ліку БССР. Адзначым, што ў нашай краіне першыя дакументальныя матэрыялы прымалі фонды Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Кастрычніцкай рэвалюцыі і Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ. Сюды мікрафільмы прыходзілі з Патсдама, куды трафейныя нямецкія (па тагачаснай прыналежнасці дакументаў, а не па іх паходжанні) дакументальныя крыніцы ў форме мікрафільмаў у 1960-я г. паступалі дзякуючы дзейнасці Патсдамскага архіўнага ўпраўлення пры Савеце Міністраў ГДР.

На думку Хрысціяна Герлаха, аўтара манументальнага даследавання аб нямецкай эканамічнай палітыцы

ў Беларусі ў 1941—1944 гг., існуюць не «александрыйскія», а «патсдамскія» мікрафільмы³. Пра гэта нямецкі даследчык разважае падчас аналізу вялікай колькасці дакументальных крыніц, у тым ліку мікрафільмаў, знойдзеных ім у фондах Патсдама і Фрайбурга.

Польскі гісторык Ю.Туонак у сваім выданні «Беларусь пад нямецкай акупацыяй» у пераліку шматлікіх архіўных спасылак вельмі часта згадвае «александрыйскія» мікрафільмы⁴. Не менш важнай для беларускіх гісторыкаў можа быць і адрасная даведка пра амаль што поўную калекцыю мікрафільмаў, якая захоўваецца ў Архіве новых актаў у Варшаве⁵.

Калі звярнуцца да яшчэ не высветленай да канца гісторыі загадкавай плёнкі, трэба адзначыць, што яе «александрыйскае» паходжанне пацвярджаюць і некаторыя тэхнічныя моманты. Напрыклад, у якасці асновы для перазняцця калекцыі нямецкіх трафейных дакументаў была выкарыстана плёнка вядомай амерыканскай фірмы «Kodak». Таму атрымліваецца, што назва калекцыі мікрафільмаў мае менавіта амерыканскія, а не еўрапейскія карані. Але для архіваў БССР цэнтрам распаўсюджвання асобных мікракопій ці мікрафільмаў з'яўляўся Патсдам.

Пра значэнне «александрыйскіх» мікрафільмаў могуць сведчыць агульныя характарыстыкі плёнкі. Калі за адзінку адліку прыняць звычайны аркуш любой з архіўных спраў, сёння калекцыя «александрыйскіх» мікрафільмаў складае 292 028 аркушаў (кадраў)⁶. З такой колькасцю матэрыялаў кожнаму даследчыку трэба працаваць значны прамежак часу: нават калі ўмоўна падзяліць гэтую лічбу на колькасць дзён невысакоснага года, атрымліваецца 800 аркушаў у дзень. Да таго ж адзначым, што колькасць навукова апрацаваных на сённяшні дзень і адлюстраваных у архіўных крыніцах матэрыялаў зусім нязначная. Гэта вынікае з наступнага факта: выбарачна перакладзены матэрыялы толькі 81 мікрафільма (30% ад іх агульнай колькасці) з улікам дадатковых ці дублікатных адбіткаў. У дачыненні да агульнага аб'ёму калекцыі мікрафільмаў неабходна адзначыць, што на сённяшні дзень айчыннаму даследчыку сталі даступнымі толькі крыху больш за 5% матэрыялаў з «александрыйскай» плёнкі. Між тым на прадмет пошуку матэрыялаў, якія адносіліся толькі да гісторыі Беларусі, апрацавана больш за 100 тыс. кадраў (34% ад іх агульнай колькасці. — **Падлічана аўтарам**).

Цікавым з'яўляецца апісанне мікрафільмаў. Паспрабуем разгледзець адну са стужак айчыннай калекцыі «александрыйскіх» мікрафільмаў на прадмет адлюстравання ў ёй матэрыялаў менавіта па гісторыі Беларусі. Пры гэтым нельга не адзначыць той факт, што з дня першапачатковага паступлення ў бягучы архіў сектара гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, затым у архіў Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ і, у рэшце рэшт, на момант паступлення мікрафільмаў у фонды НА РБ яны прайшлі першую апрацоўку, у выніку чаго быў створаны шэраг асобных архіўных спраў, якія вядомыя даследчыкам па фондзе пад № 4 683⁷. Сярод архіўных спраў аўтар спыняецца толькі на адной, азнамяляльна вопіс якой утрымлівае інфармацыю ад-

носна кароткага зместу архіўнага дакумента⁸. З яго вынікае, што ў справе знайшлі адлюстраванне «Сообщения из занятых восточных областей №№ 1—55 начальника полиции безопасности и СД с 1.05.42 по 21.05.43». У той жа час аркуш 154 гэтай жа справы ўтрымлівае і такую інфармацыю: «...все остальные сообщения с № 42 по 55 содержатся в деле № 95». Але ж з некалькіх наступных аркушаў даведваемся пра «сообщения №№ 46, 50, 54, 55»⁹.

Нават такое знаёмства дае падставы для таго, каб больш сур'эзна звярнуць увагу на змест архіўнай справы. Асабліва патрэбны такія падыход маладым даследчыкам, якія пастаўлены перад складаным выбарам: адначасова ці паралельна весці пошук, адбор і праверку адэкватнасці архіўных матэрыялаў, паколькі апошнія могуць разыходзіцца са зместам *гістарычнай нямецкамоўнай крыніцы*.

У якасці нагляднага прыкладу параўнаем некаторыя матэрыялы архіўнай справы. Атрымліваецца, што з 55 ужо азначаных у анаталіі да справы «занятых восточных областей» толькі 17 адпавядаюць такой назве, у той час як астатнія 38 — «окупированные восточные области». Пры гэтым у анаталіі да ўсёй справы адсутнічае тлумачэнне такога разыходжання, няма яго і на адпаведных лістах¹⁰. І гэта пры тым, што ў першакрыніцы, пад якой аўтар разглядае мікрафільм, у назвах службовых паведамленняў на працягу ўсяго часу нічога не змянялася, апрача даты адпраўкі дакумента. Больш таго, «александрыйскія» мікрафільмы ўтрымліваюць на конт гэтага дадатковыя крыніцы, з якіх наглядна вынікае, што ў дачыненні да новых назваў усходніх абласцей існавалі дакладныя «распараджэнні», у межах выканання якіх на Усходзе дзейнічалі практычна ўсе службы Трэцяга рэйха. З дырэктывных указанняў вынікала, што для гітлераўскай Германіі ўсходнія тэрыторыі былі або «освобожденные области», або «освобожденные восточные просторы»¹¹.

Зыходзячы толькі з гэтага становіцца зразумелай патрэба звароту да першакрыніцы — любога мікрафільма з калекцыі НА РБ. Некаторыя звесткі пра мікрафільмы можна сустрэць у згаданых вышэй архіўных справах.

У канцы кожнага дакумента, які адлюстраваны ў выглядзе перакладу, прыведзена кароткая легенда, ці пошукавыя дадзеныя, з паведамленнем нумара мікрафільма, нумарацыі кадраў дакумента, даты апрацоўкі матэрыялу. Да таго ж з яго легенды вынікаў і архіў, у якім арыгінальны дакумент быў зарэгістраваны. Ім з'яўляецца не фонд НА РБ, а Нацыянальны архіў ЗША, дзе мікрафільм меў асабісты нумар (напрыклад, T-175 Roll 235). Адзначым, што падобны рэгістрацыйны нумар пакуль што захоўваецца і на «александрыйскай» плёнцы, якая складае айчынную калекцыю мікрафільмаў у фондах НА РБ. Патрэба ў такой адраснай прывязцы відавочна. Па-першае, немагчыма адмовіцца ад такой інфармацыі па тэхнічных прычынах (нумар змешчаны на другім кадры плёнкі), па-другое, архіўны пошук патрэбнага мікрафільма значна паскараецца, калі ведаць не толькі новы архіўны

нумар мікрафільма, але і яго першапачатковыя шыфры. Безумоўна, гэта абцяжарвае інфармацыйны модуль заказаў на выдачу адзінак захоўвання, аднак дазваляе значна паскорыць пошук канкрэтнага мікрафільма з айчыннай калекцыі.

Апрача таго, настаў час звярнуць увагу на форму падачы ў друку легенды ці спасылкі на выкарыстаны архіўны дакумент. У найноўшай навуковай літаратуры толькі ў апошні час сярод выкарыстаных крыніц пачалі сустракацца пошукавыя дадзеныя і на мікрафільмы. Напрыклад, у першай кнізе «Белорусские оstarбайтеры — угон населенія Беларусі на прынудительныя работы в Германию (1941—1944)» на с. 208 даецца наступная згадка на мікрафільм: «НА РБ. Микрофильм. Т-175, ролик 140, арх. № 121, кадры 0668158, 0668159. Перевод с немецкого». На наш погляд, перад архівазнаўцамі стаіць пытанне аб уніфікацыі зместу пошукавых дадзеных у дачыненні да ўсёй калекцыі мікрафільмаў. З улікам агульных патрабаванняў можна прапанаваць наступны варыянт архіўнай спасылкі на мікрафільм, аддаючы перавагу першаму варыянту: НА РБ. КМФ 135. К. 00658 ці НА РБ. КМФ 135 [Т-175, R-236]. К. 00658.

Цяпер паспрабуем даць агульную замалёўку зместу згаданага мікрафільма з улікам пошуку матэрыялаў непасрэдна па айчыннай гісторыі. Заўважым, што разглядаемая намі плёнка ўтрымлівае 39 штотыднёвых «сообщений», але толькі 31 з іх мае канкрэтныя ці ўскосныя звесткі пра падзеі, што адбываліся на тэрыторыі акупіраванай Беларусі з 14 жніўня 1942 г. па 21 мая 1943 г.¹² Стужка мае 1 286 кадраў. Непасрэдна Беларусі тычацца 125 кадраў (амаль што 9,7% мікрафільма. — **Падлікі аўтара**).

Паведамленні падаюцца ў строга зацверджанай форме, пачынаюцца анатаваным зместам, з якога можна даведацца пра асноўныя падзеі, з'явы, факты на працягу справядачнага тыдня службы паліцыі і службы бяспекі, якія рэгулярна даводзілі інфармацыю да ведама вышэйшага камандавання ў Берліне. Пры гэтым само паведамленне ўмоўна падзялялася на тры абавязковыя раздзелы: А — «Праціўнік і выканаўчыя пытанні», В — «Жыццёвая вобласць» і С — «Паведамленні з незанятай тэрыторыі СССР» (пераклад з нямецкай мовы. — **С.Н.**). У першым раздзеле часцей за ўсё сустракаецца інфармацыя адносна дзейнасці партызан, камуністычнага падполля, дыверсійных груп, а таксама розных актаў барацьбы супраць германскіх ваенных, паліцэйскіх і грамадзянскіх устаноў і г. д. У другім раздзеле змяшчаюцца матэрыялы пра агульнае становішча і настрой насельніцтва ў раёне тылавых часцей армій «Цэнтр», разглядаюцца эканамічныя і гаспадарчыя пытанні, даюцца звесткі аб правядзенні аграрнай рэформы на тэрыторыі адміністрацыйнага і ваеннага кіравання, формах кіравання на ўзроўні го-

рада і раёна, стане прапаганды, выкананні заданняў па адпраўцы насельніцтва на прымусовыя работы ў Германію і інш. Трэці раздзел утрымлівае невялікую інфармацыю, якая тычылася неакупіраваных раёнаў СССР. Апрача гэтага, у некаторых паведамленнях можна сустрэць дадатковую інфармацыю, якая тычылася месцаў знаходжання службаў паліцыі і бяспекі ў Баранавічах, Віцебску, Гомелі, Магілёве, Мінску, Оршы, іншых гарадах Беларусі, сродкаў ці формаў сувязі паміж імі.

Нават кароткае знаёмства з матэрыяламі мікрафільмаў дае нагляднае ўяўленне пра важнасць інфармацыі, якая захоўваецца ў іх. Аналіз зместу дакументальнага матэрыялу, асабліва з пункту гледжання яго адпаведнасці першакрыніцам, не пакідае пытанняў адносна неабходнасці больш сур'ёзнай апрацоўкі ўсёй калекцыі «александрыйскіх» мікрафільмаў. Патрэба ў гэтым дыктуецца пошукам новых падыходаў да гістарычнай праблематыкі, асабліва да падзей другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў. Такім чынам, перад беларускай гістарычнай навукай і айчыннай археаграфіяй стаіць актуальная задача навуковай апрацоўкі «александрыйскіх» мікрафільмаў.

¹ Літвін А.М. Архіўныя дакументальныя крыніцы аб антыфашысцкай барацьбе на Беларусі // Беларусь у гады Вялікай Айчыннай вайны: Праблемы гістарыяграфіі і крыніцазнаўства. Мн., 1999. С. 50.

² Жумарь С. Документы по истории Великой Отечественной войны в государственных архивах Республики Беларусь: Аннотированный справочник. Мн., 1998. С. 229.

³ Christian Gerlach. Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941 bis 1944. Hamburg, 1999. S. 25.

⁴ Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. Мн., 1993. С. 9.

⁵ Там жа. С. 169.

⁶ НА РБ. КМФ (Калекцыя мікрафільмаў: 74 — 328). Падлікі праведзены аўтарам на падставе ўліку 279 роликаў з калекцыі «александрыйскіх» мікрафільмаў, якія захоўваюцца ў фондзе мікрафільмаў НА РБ.

⁷ НА РБ. Ф. 4683, воп. 3, спр. 913, 930, 931, 936, 937, 938, 948, 955, 973, 975, 981, 1004, 1018, 1019, 1047 і інш.

⁸ Там жа. Спр. 948.

⁹ Там жа. Арк. 155, 156—165, 166—170, 171—172, 173—175.

¹⁰ Там жа. Арк. 13 і 14, 41 і 42, 74 і 75, 91 і 93, 111 і 112, 121 і 122, 130 і 146.

¹¹ НА РБ. КМФ 231. К. 00658; гл. таксама: Новікаў С.Я. Падмурак навуковых гістарычных ведаў — гістарычныя крыніцы: знаёмства з новымі архіўнымі дакументамі // Весті ИСЗ, 1999, № 1. С. 52—58.

¹² НА РБ. КМФ 135. К. 2724696—2725982.